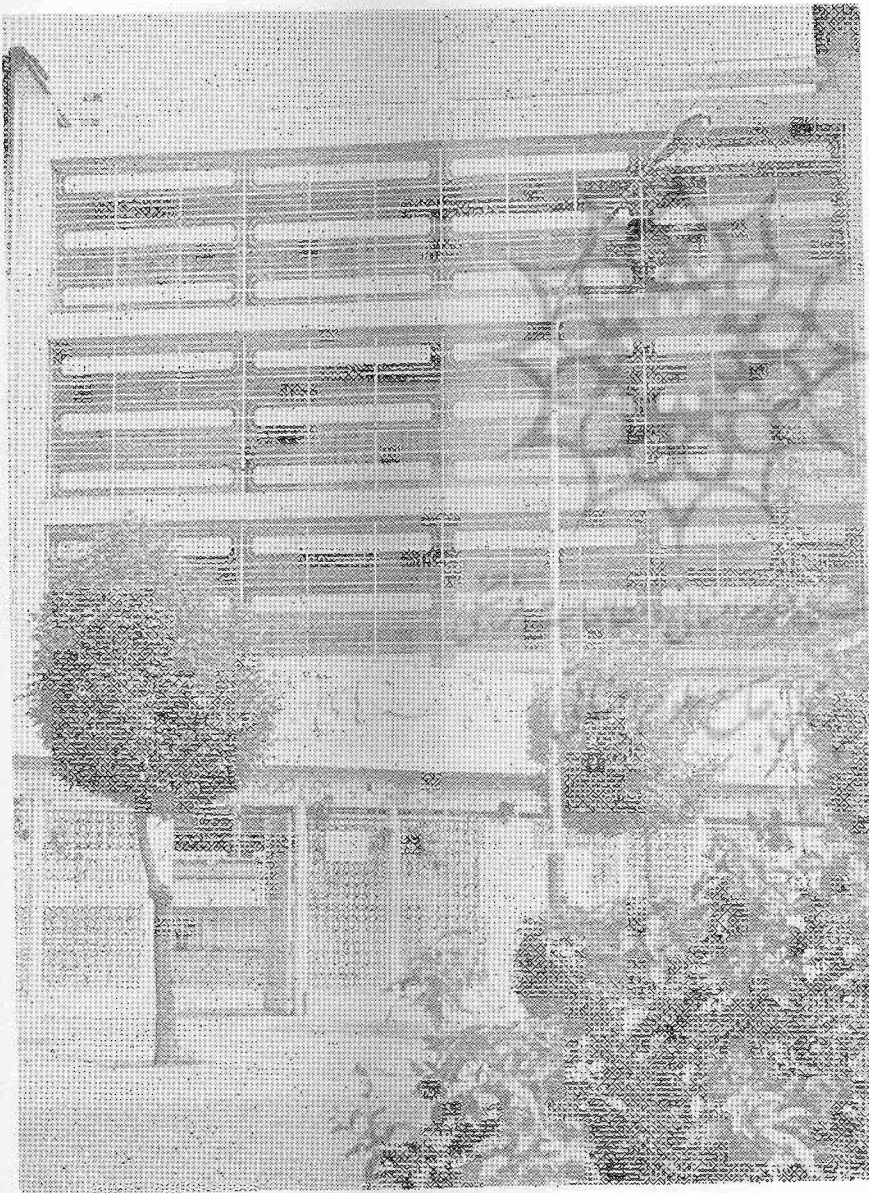

سیرک در نوره، هنرهای تزئینی ایران

ابوالفضل ذابح

هنر یکی از برترین نیازهای روحی و معنوی است که ریشه در جامعه دوانیده، قهراً باید بازده آن نیز برای اجتماع باشد. بدیهی است هنر به شکل انتراعی و بدون داشتن ارتباط با جامعه نمی‌تواند مدت زیادی به حیات خویش ادامه دهد، ولو اینکه هنرمند از ذوق و قریحه سرشاری نیز برخوردار باشد.

بشر از همان زمان که دریافت، برای خوب زیستن محتاج به لوازم زندگی است، کم‌وبیش با هنر آشنا شد. اما بین هنری که در آن زمان به صورت تزئینات به زندگی بشر وارد شد، با آنچه امروز هنرش می‌نامند، تفاوت فراوان است. یعنی بین هنر مطلق و هنر تزئینی فرق بسیار است، در هنر مطلق دیگر رفع احتیاج مادی روزانه مردم مورد توجه نیست و صرفاً ارضای حس زیبا پسندی و لذات روحی مطرح می‌باشد. و حال آنکه در هنرهای تزئینی، ضمن در نظر گرفتن زیبایی، استفاده از آنها نیز مورد نظر است. هنرمندی که با کوشش شبانه روزی یک پرده نازکی خلق و سپس آن را به گوشه تالاری آویزان میکند، منظورش ایجاد یک اثر هنری مطلق است، لیکن در تلاش برای ساختن یک هنر مثبت، مشبک و معرق، ابتدا جنبه مصرفی آن مورد نظر است که سازنده با بکارگیری ذوق و سلیقه خود و بهره‌گیری از هنر تزئینی، در زیباسازی آن می‌کوشد. پس

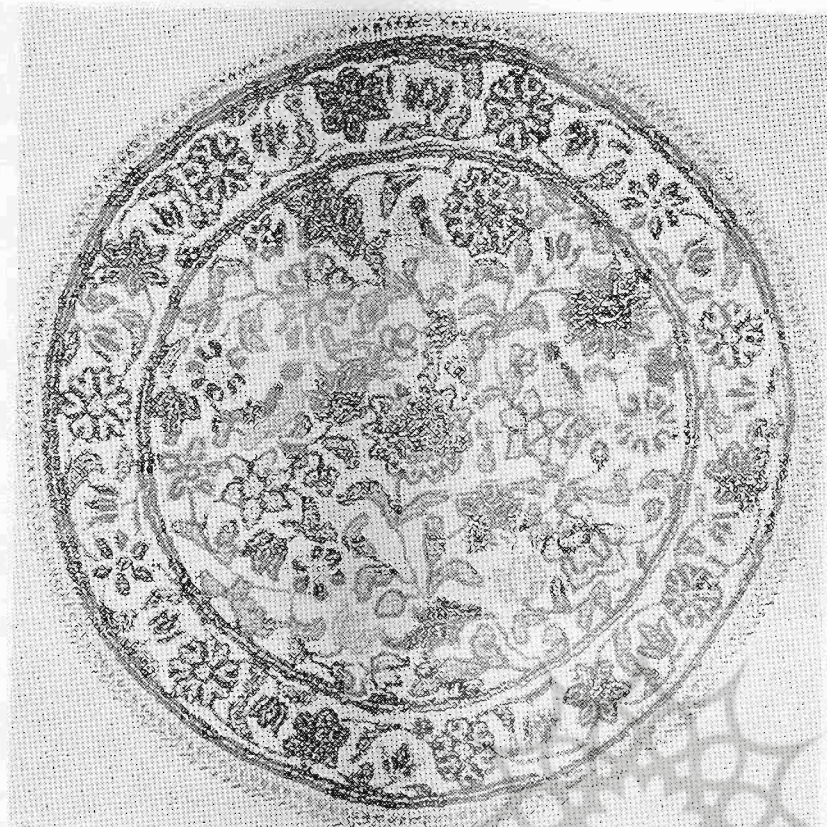
می‌توان گفت که هنرهای تزئینی به کلیه هنرهایی اطلاق می‌شود که برای زینت بخشیدن و زیباسازی لوازم و ابزار مورد نیاز زندگی به کار برده میشوند.

هنر تزئینی همزمان با کشف فازات مخصوص برتر، پیدا شد و بشر نخستین، توانست با بکارگیری فازات در ساخته‌های خود که بیشتر لوازم مورد نیاز زندگی او بود، با تزئینات آشنا شود، و این امر موجب گردید که ساخته‌های دست بشر جنبه هنری بخود گیرد.

این هنر از همان زمان پیدایش شدیداً رونق گرفت و گوی سبقت را از هنرهای تجسمی ربود، و ایرانیان قدیم، اهمیت فوق‌العاده‌ای برای آن قائل شدند و آثار باقیمانده از آنان گواه این حقیقت است. برای نمونه در قسمت‌های مختلف بنای حسینیه قزوین، می‌بینیم که درها، پنجره‌ها، کف و سقف اطرافها، هر یک به گونه‌ای تزئین شده‌اند، که این نشانگر توجه علاقمندان به این هنر در میان مردم زمان خود بوده است. حمام قزوین، از آثار برجای مانده دوران صفویه، نمونه دیگری است که خودبه‌تنهایی نمایاننده هنر تزئینی مردمان آن زمان است. وجه بسیار نمونه‌های دیگری که چشم بیننده را خیره می‌کند.

از ویژگی‌های مهم هنرهای تزئینی، ریزه‌کاری‌های فراوان در نقوش است. مثلاً با مشاهده تذهیب و تشعیر حاشیه‌یک صفحه کتاب خطی در زیر ذره‌بین، در خواهیم یافت که بقدری در ترسیم نقوش و گره‌های مختلف دقت شده است که کوچکترین اختلافی در میان طرحها مشاهده نمی‌شود و گویی تمامی تکرار یک نقش‌اند.

هنرهایی که امروزه در تقسیم‌بندیها، هنرهای تزئینی نام گرفته‌اند، فراوانند: حجاری، گچ‌بری، نقاشی روی دیوار، آئینه‌کاری در ساختمان و بنا، منبت‌کاری، خاتم‌سازی، نقاشی رنگ و روغنی روی چوب، طلا و نقره‌کوبی، کنده‌کاری،

رواقوری منجوق دوزی الوان با نقش گل و بلبل نیمه دوم سده ۱۳ ه. ق. قزوین (موزه هنرهای تزئینی).

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

قلم‌زنی، ملبله‌کاری روی فلزات، تحریر و نقاشی و تذهیب و تشعیر روی کاغذ، انواع کارهای روی چرم، منسوجات و فرش بافی نمونه‌هایی از این هنرمیباشند. از مجموع گفته‌های بالا، چنین استنباط میشود، که هنر تزئینی همیشه مورد توجه خاصی ایرانیان بوده، دارای ریشه‌های عمیقی در زندگی مردم این مرز و بوم می‌باشد. به همین سبب بود که در سال ۱۳۳۸ هنرهای زیبای کشور که بعدها جای خود را به وزارت فرهنگ و هنر داد، واداشته شد که به بنیاد موزه‌ای بانام موزه هنرهای تزئینی اقدام کند. هدف از برپایی چنین موزه‌ای، جمع آوری، نگهداری و نمایش آثار برجای مانده از گذشتگان و آشنا کردن نسل حاضر با پیشینه و سیر تکاملی این هنر بود. زیرا بطور یقین می‌توان گفت که اشیاء یک موزه مطمئن‌ترین اسناد تاریخ اجتماعی، هنری و فرهنگی یک ملت محسوب می‌شود، و می‌تواند ما را در

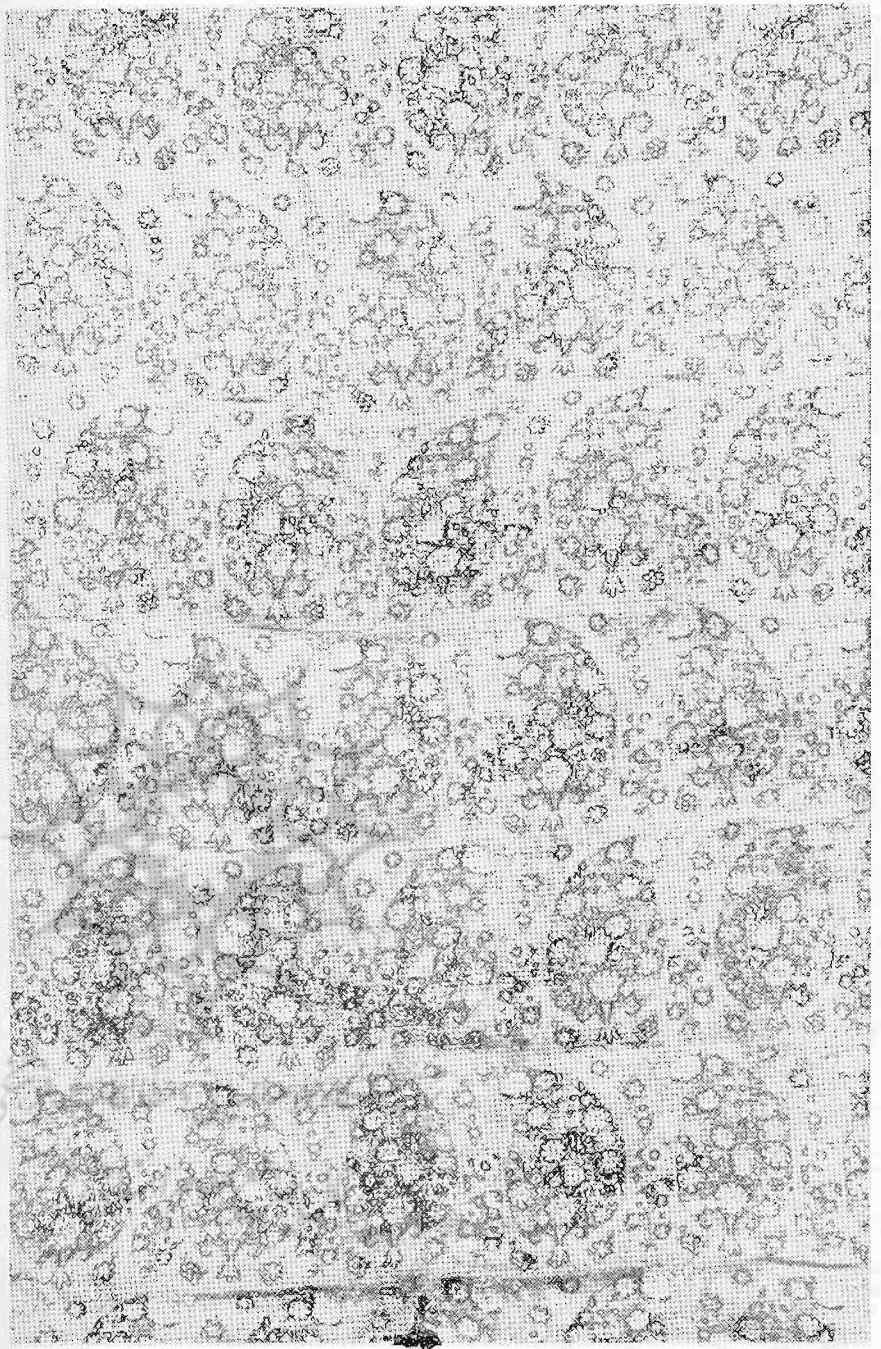
شناخت نحوه زندگی و سیر تمدن يك قوم راهنا باشد. بي شك روايات تاريخي كه بدوسيله مورخين در كتابها منعكس شده، خواندنی است، ولی گاهی همان روايات، آدمی را از حقیقت بدور می‌دارند. در صورتیکه اشیاء موزه با واقعیت‌های زشت و زیبای نهفته در خود، و بدور از هرگونه تحریف و شك و شبهه‌ای، از معمای زندگی گذشتگان پرده برمی‌دارد، همانطور كه كشف چند قطعه قالیچه در ناحیه «پازريك» راز هنر قالی‌باغان ایران را در اعماق قرون گذشته فاش ساخت. همانطور كه در بالا گفته شده هنرهای زیبای کشور در سال ۱۳۳۸ اقدام به تأسیس موزه هنرهای تزئینی كرد. مجموعه بسیار نفیس شادروان عبدالله رحیمی كه طی چهل سال كوشش او گردآوری شده بود، توسط اداره مذكور خریداری شد تا نخستین آثار این موزه باشد. سرانجام موزه در سال ۱۳۴۰ در خیابان امیركبير رسماً آغاز به كار كرد. در سال ۱۳۵۲ موزه به محل فعلی واقع در بلوار كریمخان زند نرسیده به میدان ولی عصر منتقل گردید.

بنای موزه دارای چهار طبقه بانضمام زیرزمینی است كه محل نمایشگاه‌های موقت می‌باشد. طبقه هم‌كف را بخش اداری تشكيل می‌دهد، و سه طبقه دیگر بنا، در زیرپوشش موزه قرار دارد.

طبقه اول

طبقه اول این موزه به سوزن‌دوزی و دست‌بافت‌های ایرانی، اختصاص داده شده است، آثار زیبا و بدیع كه تمامی با تلاش مردمی، با درخشانترین استعدادها پدید آمده و به یادگار مانده است، و بیگمان در میان آثار هنری، پایگاهی بلند دارند.

نمونه‌های بی‌نظیر زری باقی، قالیچه، گلیم، انواع پارچه‌های ابریشمی، پشمی، قلمکار، مخمل، ترمه، انواع سوزن‌دوزی‌ها، از قبیل نقش، رشتی‌دوزی، لندره دوزی، قلاب‌دوزی، تكددوزی،

نمونه زری با نقش بته جته. آغاز سده ۱۳ ه.ق. کاشان. (موزه هنرهای تزئینی ایران).

بخش‌های مختلف مجموعه‌ای از هنرهای اصیل و افتخار آفرین ایرانی، چون خاتم، منبت، کارهای رنگ و روغنی، فلزکاری و شیشه رارویاروی خود دارد، که در زیر بطور اختصار بدشرح شده‌ای از آثار موجود در بخش‌های این طبقه می‌پردازیم:

بخش خاتم‌کاری

این هنر اصیل ایرانی، که قدمت پانصد ساله‌ای در ایران دارد و خاستگاه آن شیراز است، به هنر آراستن سطح اشیاء با استفاده از انواع چوب‌های صنعتی، استخوان، عاج، صدف، برنج، نقره، طلا، رنگ و سریشم به‌اشکال مختلف هندسی گفته می‌شود. از اساتید معروف آن می‌توان صنایع خاتم‌شیرازی و خانواده وی و استاد علی نعمت و پسرش را نام برد.

موزه هنرهای تزئینی از این هنر زیبا و ظریف ایرانی بی‌بهره نمانده، چندین

بافی در ایران صنعت قدیم‌تری است، محتمل‌تر آن است که گلیم بافان این نقش را ابداع کرده باشند. بعدها بی شک ابریشم‌دوزان دگر گونی‌هایی در ارائه این هنر پدید آورده‌اند و این دگر گونیها هم به نوبه خود به گلیم بافی راه یافته است. چگونگی دستبافته‌های هر منطقه تابع مواد اولیه‌ای است که در آن منطقه موجود دارد. چنانچه در نواحی شمال غربی و غرب و جنوب غربی ایران، به سبب فراوانی پشم، بافت‌قالی، گلیم، زین پوش، خورجین و کيسد رواج بسیار دارد، و حال آنکه در شمال مرکزی و شمال شرقی و جنوب شرقی وجود پنبه و ابریشم، انواع فراوانی از بافتهای پارچه و گلدوزیها را موجب شده است.

طبقه دوم

در طبقه دوم این موزه بیننده در

پولک‌دوزی، لایه‌دوزی، گبردوزی، سکه‌دوزی، نته‌دوزی، گلابتون‌دوزی و ملیله‌دوزی که هر کدام بیانگر مهارت و استادی سرانگشت‌توانان استادان فن به شمار می‌آید و اکثراً از یادگارهای سده‌های دهم تا چهاردهم هجری قمری میباشند، آذینگر این طبقه هستند. آثار موجود باشیوه‌هایی که از مهارتی افسانه‌وار خبر می‌دهد ساخته شده‌اند و تمامی چون شعری لطیف و کنایه‌ای موثر سخن از حشمت و شکوه، بلندمنشی و وقار هنر و هنرمندان ایرانی می‌گویند. اساسی‌ترین ویژگیهای هنر ایرانی را به ویژه در این رشته‌ها می‌توان در تبادل نقش‌ها میان هنرهای دستی گوناگون خلاصه کرد. مثلاً نقش‌های زیبای پارچه‌های ابریشمی عیناً از نقش‌های گلیم تقلید شده است. البته نقش‌بنیانی ممکن است از یکی از آنها نشأت گرفته باشد، ولی چون گلیم

گوشه‌ای از محل نمایشگاه موقت موزه هنرهای تزئینی ایران.

اثر خاتم‌بندی شده، مانند : قاب آئینه ، قلمدان، سرچسبدان ، زیر‌عامه‌ای ، جعبه آرایش و جز آن را که هنر خاتم‌بندی را در حد کمال به‌بیننده عرضه می‌کنند، در دل خود جای داده است . بیشتر این اشیاء بدست توانای هنرمندان شیراز و اصفهان در سده‌های ۱۳ و ۱۴ هجری قمری ساخته شده‌اند .

بخش منبت و مشبك

هنر منبت‌کاری که پیشینه‌ای بس طولانی در تاریخ هنر ایران دارد و کتیبه‌های تخت‌جمشید گواهی بر این گمنام است، مانند هنرهای دیگر در زمان صفویه جانی دیگر می‌گیرد و شهرهای مختلف از جمله خوانسار، آباد، گلپایگان، اراک و ارومیه مرکز تجمع استادان فن منبت و مشبك می‌گردد. در این موزه تعدادی از حاصل دسترنج استادان بنام این فن به‌عرض نمایش گذاشته شده‌است. قاب آئینه‌های زیبا ، با چوب‌های منبت‌کاری شده که بسیار هنرمندانه ساخته

شده‌اند، و در مشبك‌کاری و کندن نقوش و برجسته نمودن آنها مهارت فوق‌العاده‌ای بکار برده شده است. از جمله آثار ارزنده‌ای هستند که این بخش از موزه را آراسته‌اند.

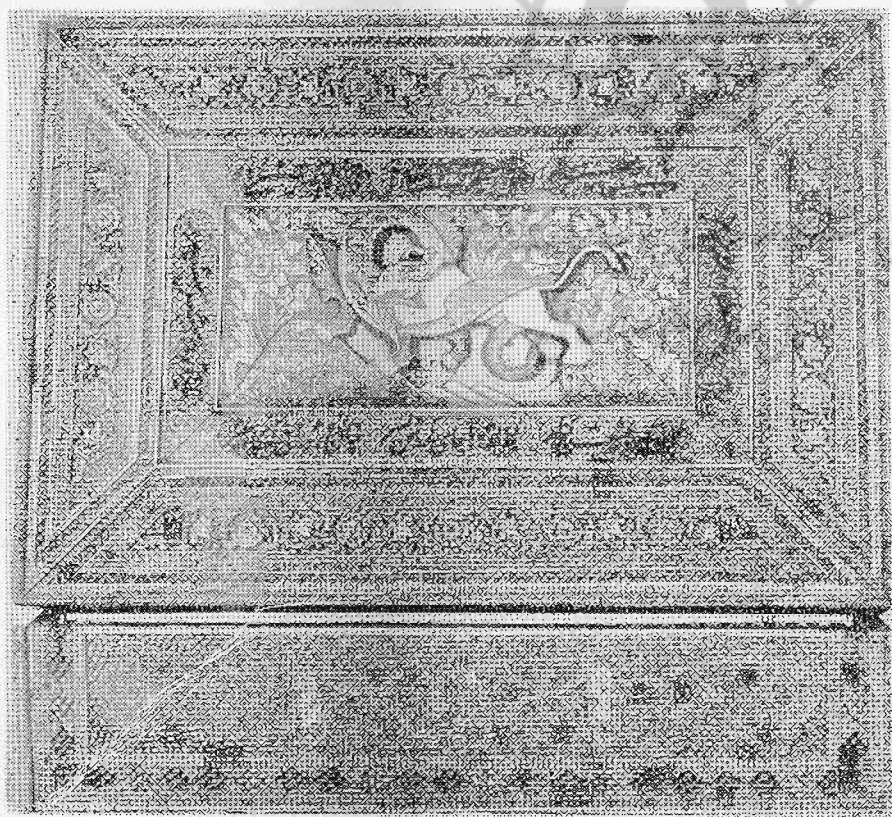
بخش رنگ و روغنی

در این بخش آثار و اشیاء بسیاری که نشانگر ظرافت و زیبایی خاص این هنر اصیل و کهن ایرانی می‌باشد، بدتماشاگر عرضه شده‌است. از جمله مجموعه‌ای از جعبه قلمدانها، قاب آئینه‌ها، سرچسبدانها، قلیان، چوب‌نوی و آثاری دیگر که بیشترین آنها نشان‌دهنده نوق و انواع هنرمندان این فن در سده‌های ۱۲، ۱۳ و ۱۴ هجری قمری است. در میان این آثار گرانبها، جلد‌های بسیار نفیس کتب مذهبی چون قرآن مجید، کتابهای دعا و نیز آثار توانگران ادب پارسی مانند خسسه نظامی، گلستان سعدی، دیوان حافظ ، دیوان امیرعلیشیرنویایی و چند نمونه دیگر، که با نقاشی و تذهیب‌های فوق‌العاده

ترتیب شده‌اند، دیدگان کنجکاو بیننده را به‌خود جلب میکنند.

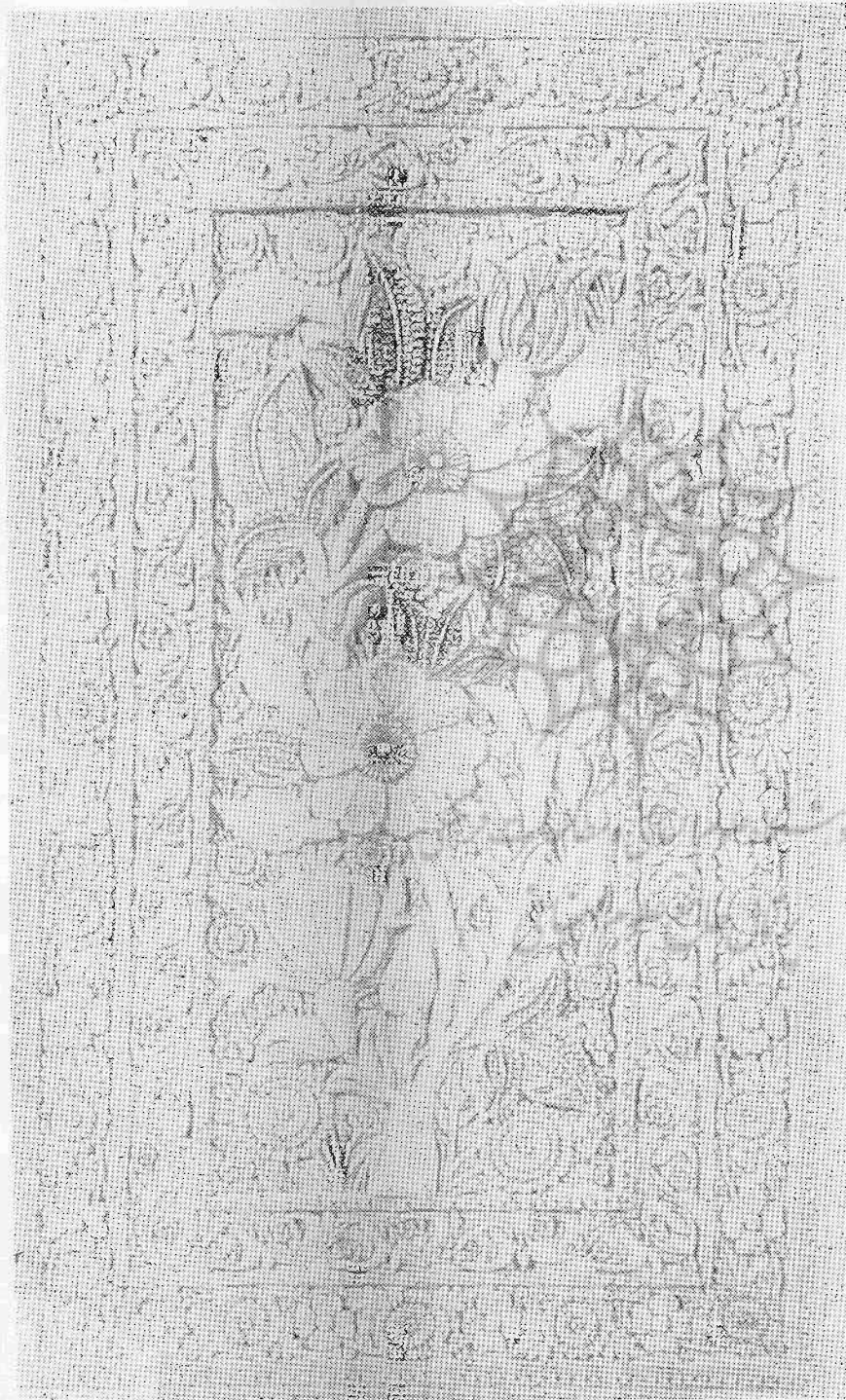
بخش فلزکاری

ساختن اشیاء فلزی در ایران ، پیشینه‌ای بسیار کهن دارد و از حدود هزاره سوم پیش از میلاد، این صنعت در نقاط مختلف کشور ما رواج داشته است و هربار، کاوشهای باستان‌شناسی، این حقیقت را بیشتر آشکار ساخته است . در بخش فلز موزه هنرهای تزئینی، بیننده با دیدن اشیاء و آثار بسیاری به عمق کار و صنعت و کاربرد هنر فلزکاران در گذشته‌های دور پی می‌برد. در بخش فلز بیننده با دو موضوع متفاوت روبرو می‌شود. یکی کاربرد صنعت و هنر فلز-کاری در ساختن اشیایی که تنها جنبه تجملی و آرایشی داشته‌اند، یعنی زیورها، و دیگری اشیایی که در زندگی روزمره و به‌هنگام شادبها و غمها و حتی در رزمگاه‌ها مورد استفاده بوده‌اند، مانند ظروف فلزی و ابزار و ادوات جنگی و غیره.

جعبه منبت و مشبك با نقش جنگ شیرازدها و اشعاری با خط نستعلیق. دیواره‌های کناری جعبه با نقش اسلیمی، دو شیر خوابیده و نقش سیمرغ در حال شکار پرنده (در وسط) ترتیب شده است. عمل زین‌العابدین در تاریخ ۱۳۷۷ ه. ق. خوانسار (موزه هنرهای تزئینی ایران)

قاب آئینه منبت، مشبك، كشویی با نقش گل
و برگ و اشكال هندسی سده ۱۴ هـ. ق. خوانسار.
(موزه هنرهای تزئینی ایران)

پیشینه ساختن زیورها به شهادت
كاوشهای باستانشناسی به تمدنهای قدیم
در سرزمینهای فراعنه، بین النهرین ،
ایران و هندوچین می‌رسد، که توجه به
هنر زیورسازی در میان عام و خاصی به
تناسب رواج داشته است.

آنچه توجه را برمی‌انگیزاند این است
که نحوه استفاده از زیورها و شکل و
نوع آنها، از قدیم تا کنون تغییر نیافته
است و امروزه نیز زیورها به همان
اشیایی گفته می‌شود که بیشتر ، زنان در
هزاران سال پیش برای تزئین و آرایش
گردن، گوش، دست و مچ از آن بهره
می‌جستند.

در بخش فلز موزه هنرهای تزئینی،
گنجینه گرانبهایی از کار هنرمندان و
صنعتگران زیورسازی سده‌های ۱۳ و ۱۴
هجری قمری را می‌توان دید. در تک‌تک
این اشیاء، هنرمندان ذوق و سلیقه خود
را در نشاندن سنگهای قیمتی و یا قطع
رنگی بر روی دست ساخته‌های خود و
همچنین ارائه هنر زیبایی‌میلله‌کاری و
مینا‌کاری به حد کمال رسانده‌اند .

در کنار زیورها اشیاء دیگری،
که گفتیم بیشتر جنبه مصرفی داشته‌اند،
جلب توجه می‌کنند. از قبیل قابهای
قرآن، جای دعاها، آئینه‌های فلزی ،
جامهای کنده‌کاری شده، سینی ملیله
کاری، ادوات جنگی مانند : خنجر و
شمشیر و تفنگ و باروت‌دانهای فلزی ،
قیچی‌ها، گلدانهای فولادی طلاکوب
و بسیاری آثار دیگر که مجموعه پرارزشی
از کار هنرمندان صنعتگر سده‌های ششم
تا چهاردهم هجری قمری را تشکیل
میدهند .

در بررسی و مطالعه این آثار در
می‌یابیم که هنر تزئین و ترصیع اشیاء
فلزی، بطرز سیاه قلم و یا به شیوه‌های
گوناگون دیگر، هنر و صنعتی است که
از دوران ساسانی در ایران معمول بوده،
در دوره پس از ظهور اسلام رو به کمال
نهاده است. از زمان پیدایش شیوه و نحوه

تزئین فلزات، هنرمند برای تزئین و زینت بخشیدن بیشتر به دست ساخته فلزی خود، گاه از هنر خط، نقوش انسان و حیوان و یا نقشهای هندسی و اسلیمی مختلف به شکل حکاکی بهره گرفته است و گاهی از سنگهای قیمتی و رنگین و فلزات دیگر یازی جسته است.

بخش شیشه

بخش کوچکی از طبقه دوم، به ارائه هنر شیشه‌سازی در ایران، از سده یازده تا چهارده هجری قمری، اختصاص داده شده است، در اینجا می‌توان آثار با ارزش و شاید بی نظیری را بصورت انواع و اقسام عطردان، دوات، جام، پیاله،

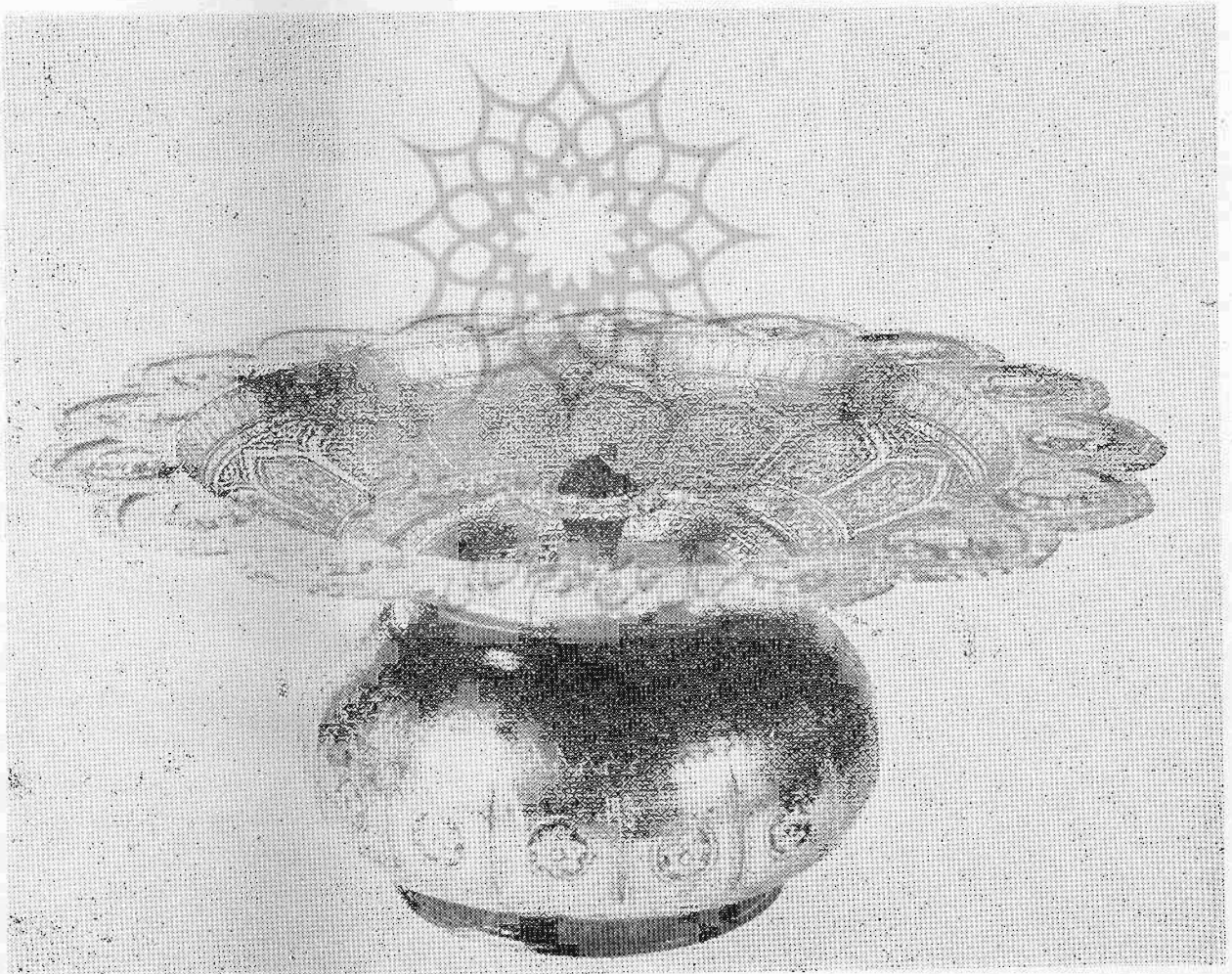
تنگ، گلاب‌پاش، گلدان و صراحی، که اکثر در شهرهای گرگان، نیشابور، آذربایجان غربی و قم ساخته شده‌اند، مشاهده کرد.

طبقه سوم

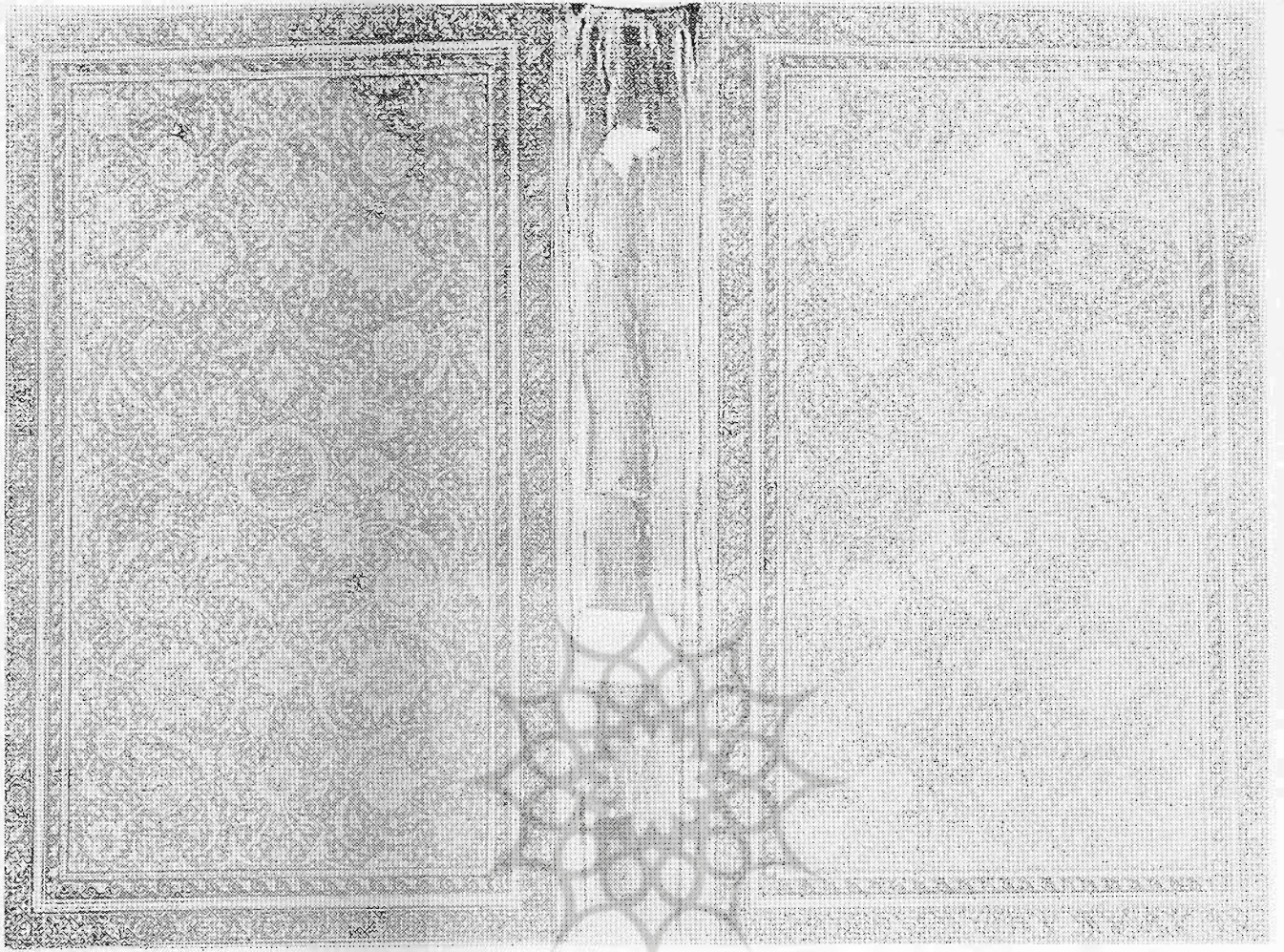
در این طبقه موزه تابلوهای نقاشی رنگ و روغن و مینیاتور را می‌بینیم، و با آثار نقاشان و مینیاتوریست‌های معروف، همچون کمال‌الدین بهزاد، علیرضا عباسی، رضا عباسی، معین‌مصور، میرزا ابوالحسن خان صنیع‌الملک، غفاری کاشانی، هستوفی الممالک، محمد زمان، آقا صادق، دحمون خان صبا و در نهایت حسین بهزاد

تهرانی آشنا می‌شویم. از مراکز مهم نقاشان و مینیاتوریست‌های ایران می‌توان شهرهای هرات، شیراز، تبریز، اصفهان و تهران را برشمرد.

در میان شاهکارهای هنری موجود در این طبقه، صفحاتی چند از نسخه خطی و مصور خاوران نامه خودنمایی میکنند. گفتنی است که نسخه اصلی و کامل کتاب خاوران‌نامه در این موزه نگهداری میشود. آنچه پیداست نسخه‌های خطی این کتاب چندین زیاد نیست، یک نسخه مصور آن که در سال ۱۹۰۷ هجری قمری، به خط نستعلیق درشت، به کتابت مولچند مولتانی، در ۳۶۲ برگ مجدول و ۱۵۶ قطعه مینیاتور

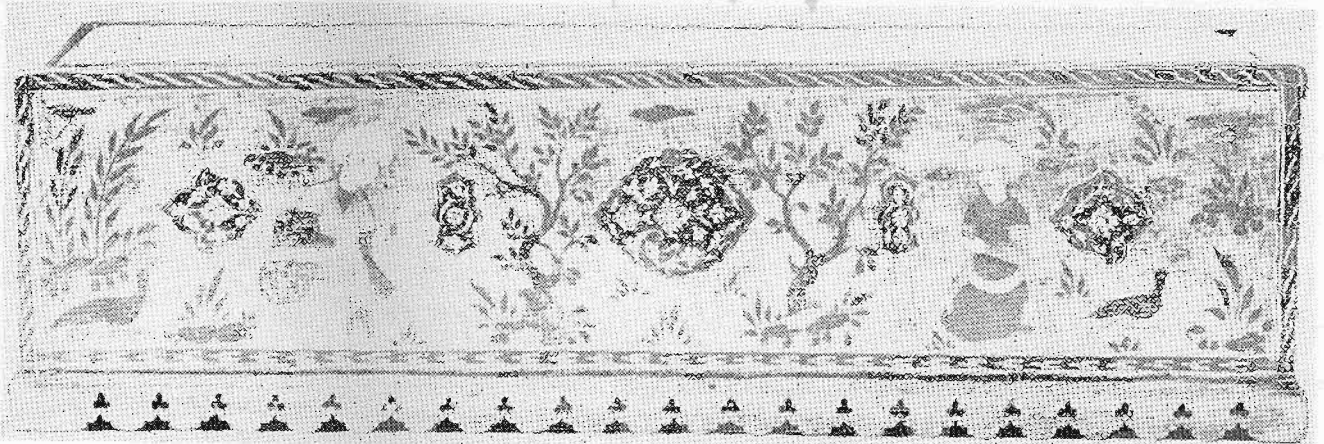

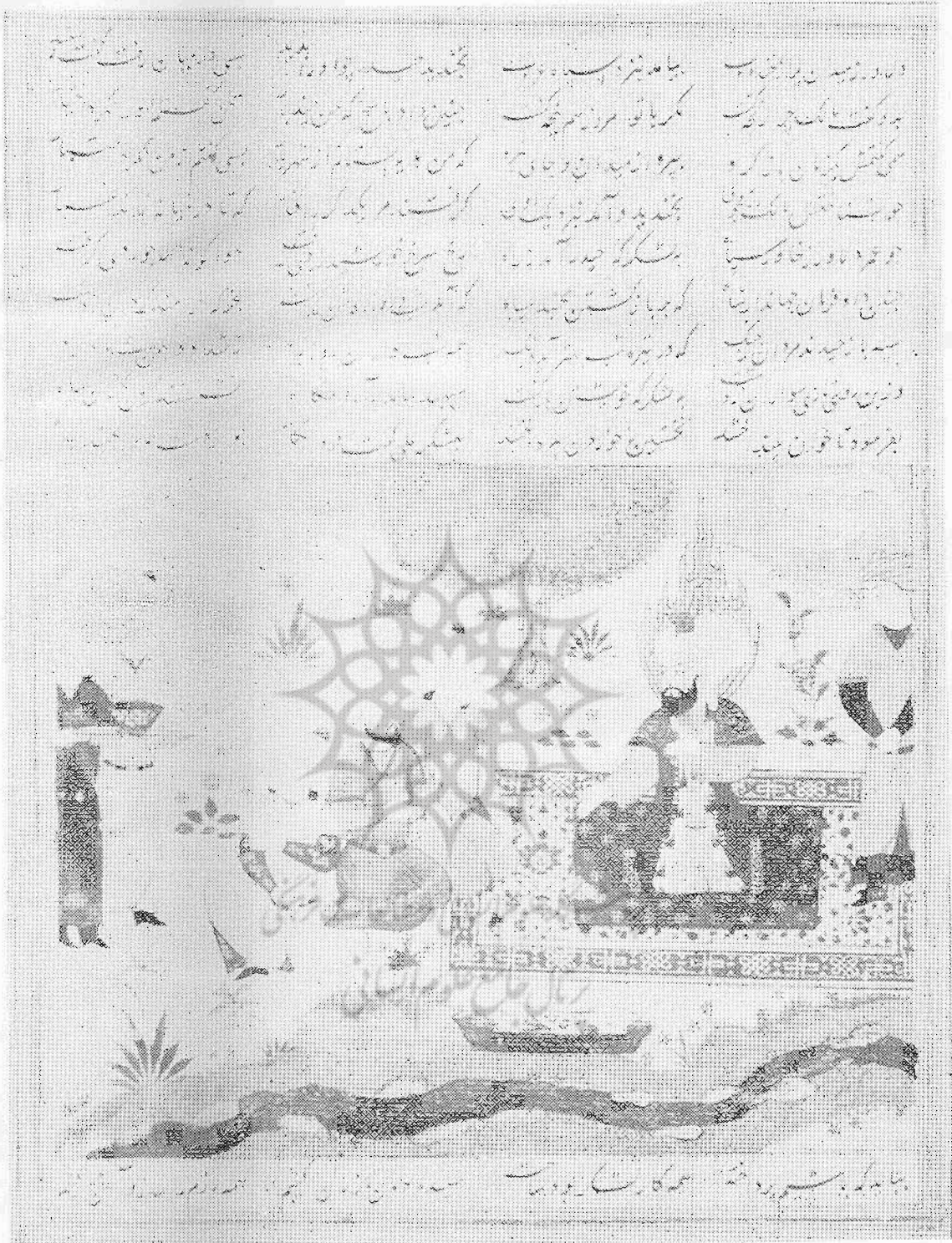
لگن نقره کوب مرصع با طرح گل و نقوش اسلیمی. نیمه دوم سده ۱۳ ه. ق. گنبد قابوس (موزه هنرهای تزئینی ایران)

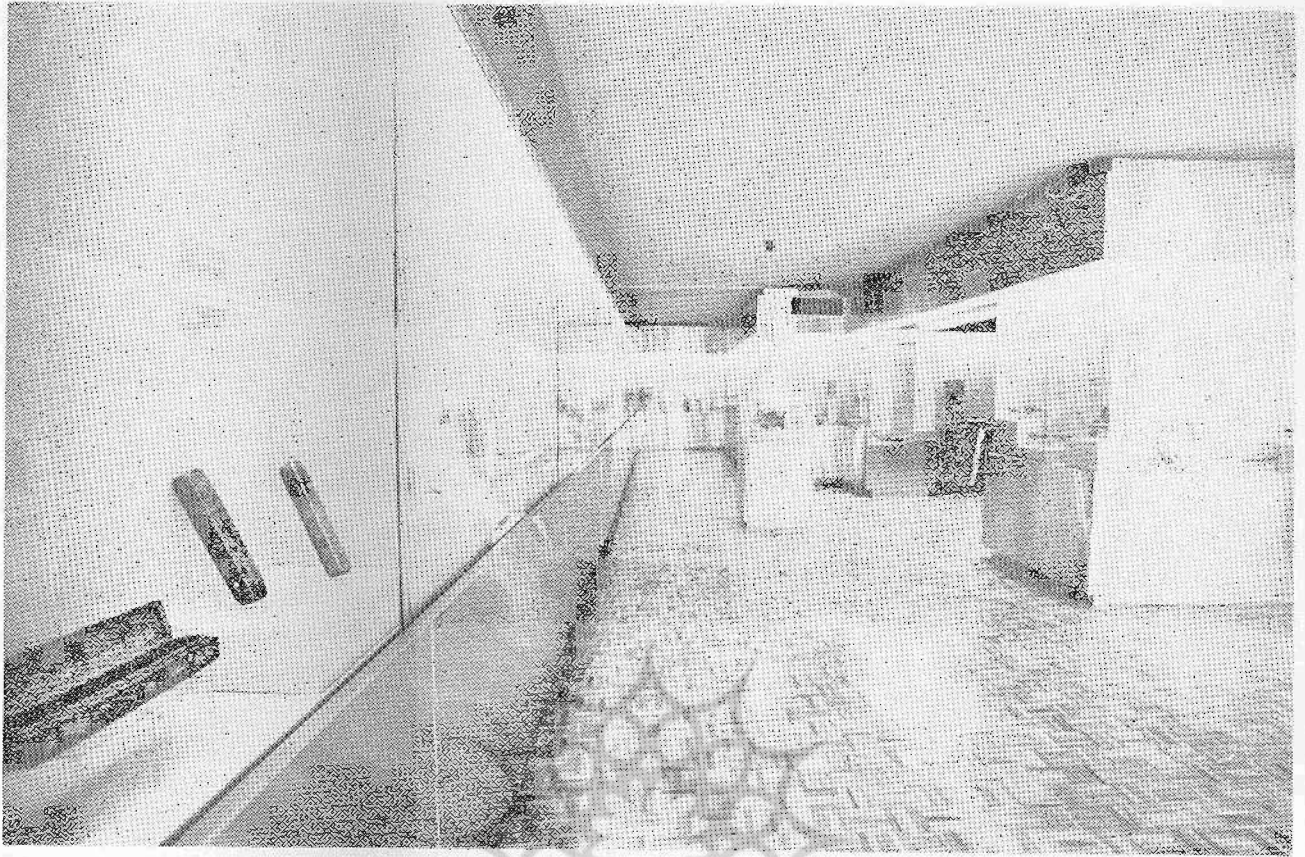
جلد مذهب. پشت جلد: کلاه ایاسییمی که در تزیین وسط آن نام تذهیب کار و سفارش دهنده به خط نستعلیق نوشته شده است. عمل عالی و بسیار مذهب شیرازی سده ۱۳ ه. ق. (عوزة هنرهای تزئینی ایران) *پژوهشی در مطالعات فرهنگی*

جمعه دلسدان روغنی - آغاز قرن ۱۴ ه. ق. (عوزة هنرهای تزئینی ایران) *تراجم علوم انسانی*

برگی از کتاب خاوران نامه. اوائل سده نهم ه. ق. (موزه هنرهای نثرینی ایران) طبقه دوم موزه شامل

بخش‌های خانم، منبت، رنگ و روغنی، فلز و شیشه (موزه هنرهای تزئینی ایران).

(شفیعا)، حسن شاملو، احمد تبریزی، محمد هاشم، سیدعلی‌الحسینی، عبدالرشید دیلمی (رشید)، ملک محمد قزوینی، خطیب نخجوانی، محمد حسین تهرانی، محمد شفیع تبریزی، سیف‌علی شاه‌شیرازی، اسماعیل انجوی، وصال شیرازی، سیدعلی شیرازی (نیاز)، محمدعلی شیرازی، محمود طباطبائی، میرزا اسداله شیرازی، میرزا غلامرضا اصفهانی، اختیار منشی، سید جعفر گلستانه و اساتید دیگر، این گنجینه گرانقدر را تشکیل می‌دهند.

امید است این معرفی مختصر بتواند در جلب شیفتگان و علاقمندان هنر برای دیدار از موزه موثر افتد و رهگشایی باشد برای کسانی که پرتلاش و مشتاق به امر تحقیق در مسائل فرهنگی و هنری ره می‌سپارند. و باز به امید آنکه گام‌های بیشتری در جهت حفظ میراث‌های فرهنگی کشورمان برداشته شود.

دیگر به نام «طهماسب» شاد و «صاحال» شاه و سپاه دیوان واژدها به نظم کشیده شده است.

علاوه بر همه آثار پربهایی که در این موزه نگهداری و عرضه می‌شود، خوشبختانه موزه هنرهای تزئینی توانسته است، گنجینه بسیار نفیسی از آثار خوشنویسان معروف ایران را هم آذین بخش قسمتی از موزه کند. نمونه‌های خطوط کوفی، ریحان، هجرتی، ثلث، نسخ، نستعلیق، شکسته نستعلیق، تعلیق، شکسته تعلیق، فاختی و نستعلیق گلزار از بزرگان هنر خوشنویسی، چون بایسنقر میرزا، خواجه میرعلی تبریزی (قدرة الکتاب)، سلطان‌علی مشهدی، سلطان محمد خندان، میرعلی هروی، محمود شهابی، میرعماد الحسینی، علی‌رضا عباسی، عبدالحمید رویش، میرزا کوچک اصفهانی، محمد رضا کر، میرزا محمد شفیع حسینی

به‌شبهه هندی در موزه بریتانیای لندن محفوظ است. نسخه مصور دیگری از خاوران‌نامه در کتابخانه کلکته در هند نگهداری می‌شود. اما کهنترین نسخه از این کتاب که تاکنون شناخته شده است همین نسخه موجود در موزه هنرهای تزئینی می‌باشد، که احتمالاً به سال ۸۵۴ هجری قمری یعنی در زمان حیات ناظم‌ش ملک‌الکلام مولانا محمد حسام‌الدین مشهور به ابن حسام نوشته و پرداخته شده است. این نسخه دارای ۶۲۵ ورق کاغذ خنایی، به قطع ۲۷۵ × ۳۸۵ سانتی‌متر می‌باشد. محتوی این کتاب، مثنوی حماسی است که از شیوه شاهنامه فردوسی تقلید شده، در آن افسانه‌ها و داستان‌هایی از سفرها و جنگ‌ها و دلاوری‌های حضرت علی‌بن ابیطالب (ع) و یارانش مالک اشتر و ابوالحسن در سرزمین خاوران، با شاه خاور به نام «قیاد» و شاهان بت‌پرست